

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Актуальність теми дослідження: останні десятиліття ХХ – початок ХХІ століть позначилися стрімким розвитком глобалізаційних процесів, які трансформують індивідуальне й суспільне буття. Життя і діяльність людей у сучасному світі не вкладаються у звичні для них межі традиційної самоідентифікації (етнічної, культурної, релігійної). Глобалізація надзвичайно актуалізувала проблему національної ідентичності, яка трансформує, розчиняє її у глобальних процесах демократизації, економізації, комунікації, інформатизації, міграції. Процеси глобалізації розмивають традиційні джерела національної ідентичності, а механізми її формування та підтримки набувають значної пластичності й варіативності. Останнім часом активізувалася діяльність багатьох суб'єктів світової політики – міжнародних урядових і неурядових організацій, наддержавних утворень, транснаціональних корпорацій, які шляхом поширення власних цінностей, ідеалів, змістів, культурних та ідеологічних текстів стимулюють формування наднаціональних ідентичностей. За цих умов актуалізується відтворення національної суб'єктивності як окремих індивідів, так і соціальних груп. Пошук національної ідентичності стає визначальною соціокультурною тенденцією сучасного світу. Для деяких суспільств криза національної ідентичності набула таких форм і масштабів, що її подолання означає не лише вибір адекватної стратегії розвитку, а й перетворюється на проблему виживання. Насамперед процеси глобалізації впливають на національну ідентичність посткомуністичних суспільств, які переживають складні й суперечливі процеси зміни політичної, економічної та соціокультурної систем, що зумовлює численні спроби пошуку нової ідентичності як на рівні окремих індивідів, так і соціальних груп та суспільства загалом.

Мета дослідження: розкриття поняття «національна ідентичність» та аналіз особливостей розвитку національної ідентичності в умовах глобалізації. На початку ХХІ ст. все більш актуальними стають питання, які стосуються проблем глобального розвитку світу. І також піднімається таке питання як вплив глобалізації на таке явище, як національна ідентичність. Перш за все, необхідно говорити про кризу ідентичностей, яка виражається у відродженні або поверненні до минулого, або характеризується втратою колишніх зв'язків із минулими традиціями та цінностями життя, на зразок таких як мова, релігія та інші ознаки національної ідентичності. В одній зі своїх публікацій вітчизняний дослідник В. Лях говорить про те, що ідентичності не є, так би мовити, раз і назавжди встановленими цінностями. «... Досвід людства свідчить, що ідентичності не є чимось раз і назавжди даними. Залежно від умов, історичного періоду вони змінюються, і змінюються саме в напрямі від більш сталих до менш тривких» [1, с. 105].

Національна ідентичність є предметом всебічної уваги західних і вітчизняних дослідників, які вивчають цю проблему з різних методологічних позицій. Серед західних учених, чії спроби осмислити проблему національної ідентичності за умов цивілізаційних зрушень були найбільш плідними У. Альтерматта, Б. Андерсона, З. Баумана, У. Бека, П. Бергера, Г. Блумера, Ф. Броделя, Р. Брюейкера, П. Бурдьє, Б. Вальденфельса, А. Віліса, Ю. Габермаса, С. Гантінгтона, Д. Гатчінсона, Е. Гелнера, Е. Гідденса, І. Гофмана, Л. Грінфельд, М. Гроха, Р. Дарендорфа, М. Еліаде, Е. Еріксона, А. Етціоні, Р. Інглегарта, М. Кастельса, Р. Кайуа, П. Козловські, С. Леша, Х. Лінца. Найбільш розроблену концепцію національної ідентичності серед сучасних західних дослідників запропонували С. Гантінгтон, Е. Гелнер, Е. Гідденс, Ю. Габермас, А. Етціоні, Е. Сміт та К. Хьюбнер.[2, с.10]. Аналіз проблем ідентичності можна зустріти у працях Еріка Еріксона та Карла Юнга. Також впродовж багатьох століть філософське осмислення ідентичності відбувається у рамках проблеми утотоження як основної характеристики буття, як зведення множинності до єдиного початку. У класичній традиції питання ідентичності досліджували античні філософи такі як Парменід, Платон, Арістотель, Плотін та неоплатоніки. У їхньому уявленні утотоження виступає фундаментальною якістю буття, єдністю, у якій відсутні розбіжності і відносини впритул до одноманітності. Для вітчизняних дослідників проблема національної ідентичності в контексті глобалізаційних процесів є відносно новою, тому лише нещодавно її почали обговорювати на концептуальному рівні від проблеми українського національного буття до культурно-цивілізаційної ідентифікації українського народу в працях В. Андрущенко, Л. Губерського, В. Воронкової, Т. Воропай, П. Гнатенка, В. Євтуха,

О. Зернецької, В. Кременя, І. Кресіної, С. Кримського, В. Крисаченка, В. Ляха, М. Михальченка, Л. Нагорної, М. Обушного, Ю. Павленка, М. Поповича, І. Передбороської, М. Рибачука, Н. Рогозіна, М. Степика, А. Толстоухова, Н. Черниш, Г. Яворської [3, с. 4].

Слід визнати, що в Україні проблема національної ідентичності в контексті глобалізації не одержала комплексного осмислення. Крім того, якщо для західних дослідників інтерес до етнічного, національного та етнополітичних різновидів ідентичності зумовлений, передусім, глобалізацією з її ризиками й викликами національним державам, то для вітчизняної соціальної філософії – насамперед, процесами націє- та державотворення. Відтак проблема розвитку національної ідентичності в умовах глобалізації потребує адекватного, широкомасштабного осмислення з позицій сучасного соціально-філософського знання, оновлення теоретико-методологічної бази [3, с. 5].

Національна ідентичність – це визнання народом самого себе, знання і повага історії, національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб і т. д. [5, с. 11]. Національна ідентичність людини є її ідентичність і почуття приналежності до однієї держави або однієї нації, незалежно від свого юридичного статусу громадянства. Як свідчать психологічні дослідження, становлення національної ідентичності, як складової концепції особистості, підпорядковується певним закономірностям і проходить низку фаз у своєму розвитку. Її пробудження відбувається у дитячому віці під впливом сімейного середовища, друзів, знайомих, ровесників. Пізніше в цей процес включаються інші осередки соціалізації – дошкільні заклади, школа, позашкільні установи, вищі навчальні заклади. У період з 18 до 22 років процес формування самосвідомості та самоідентифікації досягає найвищих темпів. Подальші зміни національної ідентичності є вже не стільки її формуванням, скільки трансформацією, яка залежить від соціально-політичних, економічних, та інших сфер життєдіяльності людини.

Ідентичність має два рівні – індивідуальний та колективний. Індивідуальний рівень розкривається через особистісний та соціальний аспекти, тобто через вертикальний та горизонтальний виміри, баланс яких забезпечує почуття тотожності, самототожності. Колективна ідентичність – це фундаментальна схожість членів певної групи, що виявляється у солідарності, колективній діяльності, спільній роботі. Відбувається утотоження, усвідомлення себе з різними соціальними спільнотами – клас, сім'я, національна група, етнос, народ і т. д. [5, с. 5]. Є такі форми національної ідентичності:

- нормальна ідентичність, коли образ свого народу сприймається як позитивний, з адекватним ставленням до культури, історії, природнього патріотизму, з толерантною установкою на спілкування з іншими народами;

- етноцентрична ідентичність – некритична перевага якої-небудь національної групи і самоідентифікація індивіда з нею;

- етнодомінуюча ідентичність, що фіксує таке ставлення самосвідомості і поведінки людини, коли не тільки національна ідентичність стає першочерговою з-поміж інших видів ідентичностей (громадянин, матір, батько), але й досягнення цілей, інтересів народу починає сприйматися як домінуюча цінність;

- етнічний фанатизм – ідентичність, у якій абсолютне домінування національних інтересів і цілей, часто ірраціонально сприйнятих, супроводжується готовністю йти за них на будь-які жертви і дії;

- етнічна індеферентність – байдужість людей до проблем національності і міжетнічних стосунків, до цінностей свого та інших народів, люди вільні від норм і традицій, на їхню поведінку не впливає ні їх власна національна приналежність, ні національність інших;

- етніонігілізм у формі космополітизму, що виступає запереченням національності та етнокультурних цінностей;

- амбівалентна, невиражена, а інколи «подвоєна» чи навіть «потроєна» ідентичність. Такий тип національної ідентичності достатньо поширений у національно змішаному середовищі [5, с. 10].

Під глобалізацією розуміють, як правило, процес інтеграції таких сфер життєдіяльності суспільств, як економіка, політика, культура з метою їхнього підведення до єдиних стандартів розвитку. Глобалізація має на меті принести нову модель світового устрою, в якому мають діяти єдині пріоритети співіснування націй. Глобалізація прагне вирішити такі питання, як налагодження перспективи подальшого розвитку економічної основи світу, при цьому політика і культура мають стати потужними допоміжними ланками у цьому процесі змін. Отже, можна сказати, що ідея співпраці у світовій системі є досить позитивною при вирішенні смислових питань подальшого розвитку цивілізації. Проте в

плані реалізації такого глобального розвитку людства окреслюються сьогодні і певні проблеми. Одна із таких проблем може окреслюватися, коли звертаємо увагу на сьогоднішні явища, пов'язані з відродженням національної ідентичності. В результаті маємо непросту ситуацію, коли, з одного боку, начебто є прагнення зберегти окремі національні самобутності, але з іншого, – є загроза опинитися поза межами процесу глобалізації і у такий спосіб ризикувати, бути не залученими до об'єктивних глобальних процесів, за якими розгортається новий світовий устрій. А це може нести у собі негативні наслідки, оскільки нації, яких оминє процес глобалізації, ризикують бути фактично полишеними прогресивних основ свого розвитку у майбутньому світі [6, с. 164].

Отже, слід зазначити, що процеси відродження національних ідентичностей в окремих країнах можуть негативно позначитися на їх місці і ролі в глобальному світі, що, в свою чергу, може призвести у майбутньому до ситуації, коли такі суспільства оминє процес глобалізації і вони можуть опинитися в умовах аутсайдерів у плані суспільного розвитку, на відміну від націй, що глобалізуються, інтегруючись у єдину цілісність [6, с.164].

Можна стверджувати, що певні країни відроджуючи свої ідентичності, наприклад, релігію і мову, прагнуть зберегти свою національну самобутність, загроза якій наче б то вбачається у процесах глобалізації. Проте є й інший бік цієї ситуації, який полягає у тому, що глобалізація не прагне приймати до своїх лав усіх бажаючих на рівноправних засадах. Це, у свою чергу, означає, що глобалізація, будучи при цьому об'єктивним процесом руху світової історії, обирає лише ті країни, які стануть їй у пригоді, тобто будуть чимось корисними чи то в освіті, чи в економічному відношенні тощо. Тому за таких обставин країни, що завзято боронять від глобалізації свої національні кордони, не виключено, що ризикують залишитися за межами світового глобального розвитку. Великого значення набуває актуалізація уваги до питання про об'єктивну сутність глобалізації. Через освітню систему необхідно залучати населення до грамотності в питаннях глобального розвитку. Це дасть можливість широким верствам населення, і зокрема інтелігенції, бути обізнаними в особливостях глобалізації і правильно сприймати її тенденції. А це означає, що людина, розуміючи сутність глобального розвитку, буде обирати правильну позицію в його оцінці. Це є дуже важливо оскільки від ідеологічного вибору подальшого існування залежить майбутнє країни. Висвітлення базових основ глобалізації є важливим і для засобів масової комунікації таких як телевізійні передачі, радіомовлення, проведення на різних підприємствах, в установах, організаціях заходів, подібних до колишніх політінформацій. В закладах освіти, з метою підвищення грамотності учнів і студентів, є сенс запроваджувати спецкурси, що торкалися б проблем глобалізації. Маємо усвідомлювати, що тільки належно реалізуючи подібні ідеї можна очікувати від більшості населення, різних соціальних верств адекватних поглядів на процеси глобального розвитку світу і прийняття ними правильної громадянської позиції щодо майбутнього розвитку країни [6, с. 167].

Процеси глобалізації є зовнішнім домінуючим фактором, який впливає на характер і напрям культурних процесів в українському суспільстві та порушує проблему збереження власної культурної самобутності України. Становлення української нації як сучасної європейської спільноти нероздільно пов'язане з процесом формування національної ідентичності, яку слід розуміти як творення загальної національної ідентичності, спільної для всіх громадян поліетнічної та полікультурної України. Формування сучасної української національної ідентичності відбувається, з одного боку, за наявності достатнього набору ідентитетів, необхідних для виокремлення української національної ідентичності (наявність держави, унікальної мови, культурної самобутності, культурних цінностей, національної ментальності). З іншого боку, в Україні відчувається брак етнічної, мовно-культурної, конфесійної, державно-політичної єдності, характерною ознакою формування національної ідентичності в громадян сучасної України є відмінність у проходженні цих процесів в окремих регіонах та серед різних етнічних, мовних, конфесійних груп. Також є історичні та сучасні внутрішні фактори, які ускладнюють ідентифікаційні процеси в Україні, зокрема тривалий період бездержавності, перебування територій сучасної України під контролем різних імперій та державних утворень, тривала насильницька мовно-культурна асиміляція українського населення (історичні фактори); різноманітність ідентичностей; існування різних дискурсів національної ідентичності; економічна, політична, соціальна нестабільність; відсутність чіткої державної культурної політики і стратегії формування національної ідентичності; недостатній розвиток суспільних інститутів і громадянського суспільства; розкол у суспільстві щодо пріоритетних цінностей національного розвитку, суперечності в мовній і ідеологічній сферах; брак історичних знань або їх викривлене тлумачення, слабкість

ідеологічної основи для формування національної ідентичності; деформації національної і громадянської свідомості, невизначеність соціальної ідентифікації в умовах ослаблення суспільства (сучасні фактори) [4, с. 14].

Отже, національна ідентичність – це усвідомлення людиною власної належності до певної національної групи, що має свою назву, територію, історичну пам'ять, культуру, мову, традиції. Процеси глобалізації можуть розглядатись як такі що покращують розвиток національної ідентичності і навпаки як такі що не дають можливості розвиватись цій. Глобалізаційні процеси є суперечливими для розвитку національної ідентичності оскільки вони ставлять під сумнів все, що пов'язано з національним розвитком. Але без врахування сучасних тенденцій важко зберегти національні традиції і власну культуру.

Література

1. Лях В. Нові форми ідентичності в добу глобалізації // Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В.В. Лях, В.С. Пазенюк, Я.В. Любимий, К.Ю. Райда, В.К. Федорченко, О.М. Йосипенко, О.М. Соболев, Н.А. Фоменко, О.П. Будя, Ю.О. Безукладніков. – К.: ТОВ «XXI століття: діалог культур», 2009. – 404 с.
2. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія / Микола Адамович Козловець. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с. (34,5 д. а.).
3. Козловець М. А. Національна ідентичність у контексті глобалізації: соціально-філософський аналіз: дис. доктора філософських наук: 09.00.03/ Козловець Микола Адамович. – Київ, 2010. – 29 с.
4. Ковальова Г. П. Національна ідентичність та її формування в незалежній Україні в умовах глобалізації: культурологічні аспекти: автореф. дис. ... канд. культурології : 26.00.01 / Г.П. Ковальова ; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2010. – 22 с. – укр.
5. Лисенко О. М. Проблема національної ідентичності: педагогічний, соціологічний, філософський аналіз / О. М. Лисенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/30>
6. Русул О. В. Національна ідентичність і глобалізація/ О. В. Русул // Вісн. НАУ. Серія: Філософія. Культурологія: зб. наук. пр. – 2010. – №1. – С. 164-168.
7. Шумка М. Глобалістика і футурологія: концептуалізація понять / Михайлина Шумка, Павло Вонсович // Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації : щоріч. наук. пр. / відп. за вип. Т. В. Гончарук. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 127-131.
8. Шумка М. Л. Роль рідної мови в становленні української національної ідентичності / Михайлина Леонівна Шумка // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. Випуск 4. Одеса. – 2015. – С.172-178.
9. Шумка М. Л. Українська національна символіка як репрезентант національної ідентичності / Михайлина Леонівна Шумка // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. Випуск 9. Одеса. – 2016. – С. 180-198.
10. Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації: монографія / Т.В. Гончарук, Н.В. Гнаевич, М.І. Гурик, О.М. Рудакевич, Р.Ю. Чигур, М.Л.Шумка; за ред. професора О. М. Рудакевича. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – 256 с.
11. Шумка М. Л. Феномен традиції як духовна основа формування модерної української нації / Михайлина Леонівна Шумка // «Суспільні науки XXI століття: перспективи та пріоритетні напрями досліджень»: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 3-4 жовтня 2014 р.) – Дніпропетровськ: НО «Відкрите суспільство», 2014. – 120 с. – С. 84-88.